

je razumljivo, da je starinska oblika Assemanijevega glagolskega rokopisa ohranjena v dveh bogomilskih cirilskih rokopisih, dasi nista zelo stara. Gl. Slovo III, str. 29. op. 34.

Varianta Assemanijevega glagolskega rokopisa je zbudila pažnjo slavistov in teologov. O načelni važnosti tega stsl. prevoda je prvi strokovno pisal J. Gagarin (1867), potem D. Palmieri in dr.⁴

Novejše jezikoslovne in bogoslovne raziskave najstarejšega cerkvenoslavanskega evangelijskega teksta so prevod *na semь Petrě* osvetlile z novo lučjo in vprašanje približale dokončni rešitvi. Povrh tega je Petrovo prvenstvo izvirno nazorno osvetljeno v spomenikih srednjeveškega srbskega in makedonskega slikarstva. V naslednjem hočem razpravljati:

1. Filološko in biblično vprašanje.
2. Petrovo cerkveno prvenstvo v dveh spomenikih srednjeveškega srbskega in makedonskega slikarstva.

I.

Občno mnenje slavistov je: 1. da je oblika *na semь Petrě* prvotna in Cirilova ter da so prevod *na semь kamene* uveli šele nekoliko desetletij kasneje; 2. da ta Assemanijeva varianta spada v vrsto neprevedenih grških besed, kakor je n. pr. v Assem. *dina* — *deiva* (Mt 26, 18), dočim imajo vsi drugi rokopisi prevod: edinъ, eterъ, nekъto.⁵ Toda obojno mnenje je danes že zastarelo, potrebno dopolnila ali popravka.

1. Oblika *na semь Petrě* je nedvomno zelo starinska, iz velikomoravske dobe, a ni v tako izključnem smislu prvotna, da ne bi mogel biti prevod *na semь kamene* enako prvoten. Prvotni prevod evangelistarja (t. j. nedeljskih in prazničnih evangelijev) je bil v glavnem gotov že v Carigradu pred odhodom v kneževino Moravsko. Verjetno je, da je bila Assemanijeva varianta sprejeta že v Carigradu, a da je Ciril glede nje že prvotno omahoval.

⁴ D. Palmieri, *De Romano Pontifice* 1. izd. 1877, 3. izd. Prato 1902, 304. — T. Kurent v *Acta Acad. Velehradensis (AAV)* 1937, 183 s; F. Grivec v *AAV* 1941, 191—194.

⁵ Tolika različnost najstarejših slovanskih prevodov iste grške besede je bil očiten dokaz, da je oni grški izraz nepotreben, ko ima slovanski jezik dovolj lepih domačih izrazov in ko je mogel biti ta grški izraz razumljiv samo onim Slovanom, ki so bili v stalnem stiku z Grki.

Sv. Ciril in Metod sta brez dvoma čutila, kako težko je Kristu-
sovo obljubo Petrovega cerkvenega prvenstva popolnoma točno pre-
vesti. Ta težava je občutna tudi v grškem in latinskem prevodu. V
teoretičnem razmišljanju in razpravljanju se more že na podlagi
grškega in latinskega teksta pojaviti dvom, je li res Peter ona skala
(*petra*), na kateri je zidana cerkev. V grškem jeziku isti moški sub-
stantiv *petros* znači kamen in obenem Petrovo osebno ime. Zakaj je
torej moško ime *Petros* v zvezi z zidanjem cerkve nadomeščeno z
žensko obliko *petra*? Ta razlika je motila grške in latinske cerkvene
očete, da so včasih dvomili, je li sam Peter ona skala (*petra*). Vedeli
in izjavljali so, da je Peter podlaga, temelj (*fundamentum*) cerkve,
a često so tudi ponavljali, da je skala cerkve sam Kristus ali Petrova
vera v Krista. Glede na to težavo trdijo nekateri teologi, da je ta
Kristov izrek zato zapisan samo v Matejevem evangeliju, ker je Matej
napisal svoj evangelij v aramejskem jeziku, kakor je tudi Kristus to
obljubo izrekel aramejsko. A v aramejskem jeziku je ista oblika
Kefa obenem moško osebno ime in obenem znači *skalo*.

Kakor v aramejskem tako se tudi v sirskem jeziku ponavlja
enaka oblika (*Kifa*) za *Petra* in za *skalo*, tako v vodilnem sirskem
bibličnem prevodu (*Pešita*) in v starejših tekstih. O tem *J. Ottiger*,
Theologiae fundamentalis II (1911) 65 s. — Verjetno je, da velikemu
učenjaku Cirilu to ni bilo neznano. Dobro je znal hebrejski jezik, a
sirski in aramejski jezik sta hebrejskemu zelo sorodna. Cirilovo pro-
ložno žitje (rokopis 14. stoletja) poroča, da je Ciril znal helenski, rim-
ski, *sirski*⁶ in židovski jezik. Vprašanje, je li Ciril poznal sirski bi-
blični prevod, je vredno pažnje teologov in slavistov.

V drugih jezikih se izvorna jasnost tega Kristovega izreka ne
more popolnoma točno izraziti.

V grškem tekstu in v latinskem prevodu vsaj isti koren kaže
Petrovo zvezo in istovetnost s *skalo* (*petra*), na kateri je zidana cer-
kev. V slovanskem jeziku pa se ta očitna zveza *Petra* in *skale* (te-
melja) cerkve nikakor ne dá izraziti. Zato je verjetno, da je bistro-
umni Ciril glede na to veliko težavo že v prvotnem prevodu dodal
eksegezo, nekako glosso (opombo), da je Peter ona skala (kamen), da
je torej cerkev zidana na Petru. Enako je mogoče, da je svoje učence

⁶ Hipoteza A. Sobolevskega, Vaillantia in Jakobsona, da je *rusbskimi*
(pismeny) v ŽK 8 treba čitati *surskymi*, ni neverjetna. Gl. moja *Žitja*
Konstantina in Metodija (1951), str. 72. To hipotezo je ponovil prof. Dietrich
Gerhardt (Münster, Westf.) v *Zeitschrift f. Namenforschung* 1952. Gl. Slovo 3, 32.

na to opozarjal v ustni razlagi, v svojih katehezah in govorih. Znano je namreč, da so bile liturgične knjige (posebno evangeliji) učbeniki in čitanke za pouk prvih slovanskih, moravskih in panonskih učencev. Videli bomo, da oblika *na semb Petrê* ni vsestransko dobra in točna. Zato se je mogla le izjemno ohraniti v redkih rokopisih. Verjetno je torej, da sta obe obliki (*na semb Petrê* — *na semb kamene*) enako prvotni. Nedvomno pa je, da sta obe obliki nastali že v prvih dveh desetletjih staroslovanske knjige, prva gotovo že v prvem desetletju, ker je v njej viden odblesk, iskra Cirilove genialnosti. A Ciril je umrl že v prvem desetletju staroslavenske književnosti (869). — Neki ključ za rešitev vprašanja o izvoru obeh stsl. variant v prevodu Mt 16, 18 daje Nikoljski evangelij. O tem niže.

2. Oblika *na semb Petrê* nikakor ne spada v vrsto neprevedenih grških izrazov, kakor n. pr. *dina* (neki, nekdo), *skinii*, *stratigō*, *sudarb*, *hitonō* i. dr. za grško *δείνα*, *σκηνή*, *στρατηγός*, *σουδάριον*, *χιτών*. Izabral sem nameroma nekoliko takih besed, ki jih že v najstarejših rokopisih srečujemo v različnih oblikah, namreč ali neprevedene gori navedene izraze, ali pa prevedene: *eterō* (i. dr.), *krovō*, *voevoda*, *ubrusō*, *riza*. V Marijanskem in Zografskem rokopisu n. pr. stoji Lk 9, 33 *skinii* (enako Mar. Mk 9, 5), a v istih dveh najstarejših rokopisih čitamo pri Mt 17, 4 (tudi Assem.) in Lk 16, 9 *krovō*; v istih dveh rokopisih Lk 22, 4 *voevoda*, a Lk 22, 52 *stratigō*; Jan 20, 7 Mar. in Assem. *sudarb*, a Jan 11, 44 in Lk 19, 20 *ubrusō* (tudi Zogr.); Mt 5, 40 in 10, 10 i. dr. *riza*, a Jan 19, 33 *hitonō*.⁷ Jagić i. dr. so mislili, da so neprevedeni grški izrazi na vseh teh mestih prvotni, slovanski pa kasnejši. A možno je, da so se slovansko prevedeni izrazi pojavljali istočasno ali vsaj že v prvih dveh desetletjih. Nobenega razloga ni, da bi takšno možnost izključevali; to bomo videli pri variantah Clozovega glagolita in Savine knjige.

Navedeni grški izrazi in njihovi slovanski prevodi so samo podobni, analogni primeri z *na semb Petrê* — *na semb kamene*, a nikakor ne popolnoma enaki. V izredni varianti *na semb Petrê* namreč ni ohranjen prvotni grški izraz, temveč je *petra* nadomeščena z osebnim imenom *Petros*. To ni točen, temveč zelo svoboden prevod, pravzaprav niti prevod, temveč razlaga, eksegeza, glosa.

⁷ V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache (1913) 301—322, posebno 305 in 318—322. Za grško *ἰποκρίτης* se v najstarejših rokopisih menjava *ipokrit* in slovanski *licemêrō*, a v poznejših rokopisih je prevladal *licemêrō* (Jagić o. c. 310).

Že P. Šafařík in V. Jagić sta opazila (kakor sem gori omenil), da bi tu pričakovali žensko obliko (na sej petrê); v tem primeru bi bil ohranjen izvirni grški izraz (petra). Ker pa Jagić tega vprašanja ni mogel vsestransko bogoslovno oceniti, zato je izjemno varianto Assemanijevega rokopisa še prištel k vrsti neprevedenih grških izrazov, o katerih podrobno razpravlja.⁸ Jagiću so sledili tudi teologi.⁹

Bogoslovno in filološko proučevanje Clozovega glagolita in Savine knjige pa nas je opozorilo, da tu ni namerno ohranjen grški izraz, temveč zelo svoboden prevod, izvirno namerna eksegeza, ki naj bi deloma ohranila grško literarno formo in izključila vsak dvom o Petrovem prvenstvu ter jasno izrazila, da je Peter podlaga cerkve, skala, na kateri je zidana cerkev.

Misel, da je Peter temelj cerkve je bila v vzhodni liturgiji in pri grških cerkvenih očetih tako jasno ohranjena, da niti Fotij ni Petrovega prvenstva direktno napadal. Šele v 11. stoletju, ko se je grška cerkev že bolj odtujila Zapadu in ko je razkolna miselnost že prešla v širše vzhodne množice, posebno med meništvo in ljudstvo, so se začeli pojavljati direktni napadi proti Petrovemu prvenstvu. A že v stoletjih pred razkolom, posebno v Fotijevi dobi, so Petrovo prvenstvo le redko dokazovali in pojasnjevali s Kristovim izrekom o Petru kot trdni skali cerkve (Mt 16, 18). Samo v redkih primerih, kadar so bili posebej opozorjeni na rimsko cerkev, ako so nujno potrebovali papeževe pomoči in podpore, so se spomnili te osrednje izjave iz Kristove ustanovne listine Petrovega apostolskega cerkvenega prvenstva. Sv. Ciril in Metod pa sta bila pred prihodom Rastislavovega poslanstva in ob ustanavljanju slovanske krščanske književnosti zelo krepko opozorjena na rimsko cerkev.

Ruski slavisti (N. Nikoljski, P. Lavrov) so pred 25 leti bistro naglasili, da je sv. Cirila in Metoda najdenje Klementovih relikvij živahno opozorilo na Rim ter ju v pojmovanju cerkvene univerzalnosti dvignilo visoko nad tedanje Bizantince. Saj je bil sv. Klement rimski papež, naslednik sv. Petra. Sveta brata sta že v Kerzonu in Carigradu mislila na to, da bosta relikvije nesla v Rim. Klementove relikvije sta vzela s seboj v Rastislavovo kneževino, da bi jih prenesla v Rim. Zavedala sta se, da bosta pri apostolskem delu v okviru rimskega patriarhata potrebovala papeževe podpore, vsaj sporazuma s papežem. Bilo je torej dovolj pobude, da sta živo razumela vso

⁸ Jagić, o. c.

⁹ Gl. op. 4.

širino in globino neizmerno pomenljive Kristove obljube, zapisane v Mt 16, 18. V zvezi z vsem kontekstom Kristusove izjave Mt, 16, 17—19 nista nit: najmanj dvomila, da je sam Peter skala, na kateri je zidana cerkev. S prevodom *na semь Petrě* sta iz glav svojih učencev izključila dvom o smislu teh Kristovih besed.

Toda očitno je, da *na semь Petrě* ni strogo točen prevod grškega teksta. Saj bi bila v grškem jeziku moška oblika *epí Petro* — Πέτρος mnogo primernejša nego ona slovanska. Torej je grška ženska oblika *petra* zapisana namerno in premišljeno. Zakaj? Zato, ker grška moška oblika *petros* znači premakljiv ali manjši kamen, *petra* pa živo skalo v zemlji, veliko, trdno nepremakljivo skalo. Grški tekst torej naglašá nepremakljiv, neomajno trden kamnit temelj. V slovanskem *na Petrě* pa je ta skalna trdnost popolnoma prezrta. Torej je s te strani slovanski prevod v Assemanijevem rokopisu bled, površen, netočen. Bistroumni, da genialni Ciril takšne netočnosti ni mogel prezreti. Torej je verjetno, da je istočasno z obliko *na semь Petrě* zapisal tudi prevod *na semь kamene*.¹⁰ Isti Assemanijev rokopis na drugih mestih prevaja isto grško obliko (*petra*) z *na kamene*; tako Mt 7, 24 in 25 ter Lk 6, 48. Torej *na Petrě* nikakor ne more spadati v vrsto neprevedenih grških izrazov, temveč je svoboden prevod, eksegeza ali govorniška akomodacija. Neka podobna (analogna) govorniška akomodacija je ohranjena v Clozovem glagolitu in v Savini knjigi.¹¹

V izvirnem Metodovem govoru Clozovega glagolita je evangeljski izrek *quod ergo Deus coniunxit, homo non separet* (Mt 19, 6) svobodno govorniško prilagoden kontekstu: *jaže bo bogъ sъvelъ estъ člověka, da ne razlučate sę* (v 132 s). A v stsl. evangeljskih rokopisih čitamo: *eže ubo bogъ sъčeta, člověkъ da ne razlučatъ* — točno po grškem izvorniku. Samo Savina knjiga ima prvi del doslovno enako kakor Cloz, namreč: *jaže ubo bogъ sъvede*, enako stsl. *Zakonъ sudьnyj* (jaže bogъ sъvede); drugi del ima isti *Zakonъ sudьnyj* točno po evangeliju, Savina knjiga pa v svobodnem prevodu. Izvirni govor Clozovega glagolita je bil govorjen in zapisan nedvomno pred l. 885, enako tudi *Zakonъ sudьnyj* kot del Metodovega nomokanona, o katerem piše 15. poglavje Žitja Metodija. S tem je dokazano, da je oni

¹⁰ Na netočnost prevoda *na semь Petrě* sem opozoril že v AAV 1941, str. 192, a tam nisem izvajal posledice, da oni netočni prevod ni nujno prvoten.

¹¹ F. Grivec, O težkih mestih v Clozovem glagolitu. Razprave Slov. Akad. znanosti in umetnosti (Razred za filološke in literarne vede) 1950, str. 64. — J. Vašica, Anonymní homilie v rukopise Clozově. Časopis pro moderní filologii. 33 (1949), str. 6—9. — Slavia 20 (1951) 488 s.

evangeljski izrek bil že pred l. 885 v tako svobodnem prevodu govorniško uporabljen in da je bil tako sprejet v nekatere stsl. evangeljske rokopise, kakor dokazuje Savina knjiga, ki se tudi na drugih mestih odlikuje po starinskih oblikah. Svobodna prilagoditev se javlja posebno v dualu *jaže* (quos duos) za grško δ (quod, quodquod). Razumljivo je, da tako svobodnega prevoda stsl. evangeljski rokopisi niso mogli sprejeti in da se je samo izjemoma ohranil v Savini knjigi, ki ima tudi drugi del istega izreka v svobodnem prevodu. S tem je pozitivno dokazano, da so takšne svobodne retorične in bogoslovne prilagoditve evangeljskih izrekov že v prvih desetletjih stsl. književnosti izjemno prehajale v nekatere rokopise stsl. evangeljskega prevoda.

Navedena varianta Clozovega glagolita in Savine knjige izraža le eno stran občne in širše Kristove misli: kar (t. j. karkoli, quodquod) je Bog združil — in jo v taki omejitvi prilagodi kot pravilo za zakonsko (bračno) zvezo med možem in ženo. Torej ni točen prevod in ne spada strogo v stsl. evangeljski prevod. Tako tudi izjemna varianta *na semb Petrê* v govorniški ali bogoslovni prilagoditvi ne izraža vse širine in globine Kristove svečane izjave, temveč naglaša samo eno njeno stran. Razlika je ta, da Clozova in Savina varianta nikakor ni prvotni prevod, temveč oblikovana le za govorniško uporabo. Assemanijeva izjemna varianta pa je bila že prvotno zapisana ali pripisana v stsl. evangeljski prevod. Sveta brata in njuni prvi učenci so dobro videli, da to ni dovolj točen prevod. Zato je že v najstarejši dobi prevladal prevod *na semb kamene*, dasi niti ta ne dosega grškega izvirnika, še manj pa izvirno jasnost in globino svečane aramejske Kristove izjave.

S tem še ni izčrpana vsa formalna in stvarna zanimivost Assemanijeve variante, ožarjene z bleskom Cirilove genialnosti. Cirilova genialnost se med drugim javlja v tem, da je že v prvem početku stsl. književnosti prevajal točno po grškem tekstu in obenem svobodno po smislu, kadar je to zahteval pravilni izraz evangeljske misli ali duh slovanskega jezika. Poleg tega je skušal posnemati grške jezikovne figure. Lk 22, 15 $\epsilon\upsilon\delta\upsilon\mu\iota\alpha \epsilon\pi\epsilon\delta\upsilon\mu\eta\sigma\alpha$ je n. pr. prevedeno *želéniemb vōždeléhō*, da se posnema Kristova besedna figura. Na vseh drugih mestih se *epithymia* prevaja s *pohotb* ali *hotb*. Slično tudi prevod *na semb Petrê* posnema grško etimološko figuro, ki pa na tem mestu ni le gola besedna igra, temveč globoko premišljeno

zapisana zaradi pravilnega umevanja odločilno važne Kristove izjave. Torej je tak prevod priporočala ne samo grška besedna figura, temveč tudi eksegeza Kristove izjave.

Ciril je sam uvidel, da prevod *na Petrê* ni vsestransko dober. A tudi v tem nepopolnem prevodu se skriva nekoliko Cirilove bistrosti in genialnosti, posebno ako ga gledamo v skupni vezi z literarno obliko in bogoslovnim smislom. Šafařík in Jagić sta tukaj pričakovala žensko obliko *na sej petrê*. A ta bi bila protivna slovanskemu in Cirilovemu jezikovnemu čutu, bogoslovno pa bi pravilni smisel bolj zatemnjevala nego pojasnjevala, ker Slovani ne bi razumeli, kaj je *petra*. S svobodnim prevodom *na semь Petrê* pa je Ciril ohranil grško literarno obliko in obenem z ene strani osvetlil bogoslovni smisel. Vsestransko jasni izraz Kristove aramejske izjave pa niti v grškem niti slovanskem jeziku ni mogoč.

Besedna figura »Ty jesi Petrъ, i na semь Petrê« primerno spada v kontekst Assemanijevega evangelija, ki se odlikuje po mnogih svobodno prevedenih mestih in po živi retorični dikciji. Jagić je v uvodu k izdaji Račkega opozoril, da je bil Assemanijev evangelij namenjen za čitanje pri javnem bogoslužju in da je radi tega bolj pazil na jasnost nego na doslovno točnost. Izrecno pripominja, da se taka svobodno prevedena mesta »veoma ugodno čitaju« (str. XCIV); torej so govorniško jako uporabna. Očitno je, da se besedna figura »i na semь Petrê« res odlikuje po »ugodno« jasni dikciji. Tudi novejši prevajalci čutijo obledelost slovanskih prevodov tega mesta. Pomagajo si na ta način, da radi jasnosti k Petrovemu imenu dodevajo slovanski prevod osebne imena (skala, kamen). Staroslovenski prevajalec pa je slovanski tekst osvetlil in poživil s tem, da je namesto ženskega substantiva *petra* izvirno svobodno postavil moško Petrovo osebno ime.

V razpravi o dikciji Assemanijevega evangelistarja sem na mnogih mestih opozoril na očitno značilne analogije k obliki *na semь Petrê*. Najočitnejša je sorodnost oblike *lovbca* (dual) v evangeliju Mateja 4, 18, 19 za grško *ἀλιεῖς*. V v. 18 je grški izraz preveden: (Peter in Andrej sta bila) *rybarja*. V naslednjem stavku pa izjavlja Kristus, da hoče oba (*rybarja*) *sъtvoriti ἀλιεῖς človêkomъ*. V doslovnem stsl. prevodu bi moral biti grški izraz na obeh mestih preveden z isto slovansko besedo. A zveza *rybarja človêkomъ* je slovanskemu jezikovnemu čutu tako tuja, da je nima noben stsl. evangelistar. V zvezi s *človêkomъ* imajo vsi stsl. rokopisi obliko *lovbca*, ki je združljiva tudi z ribjim lovom, a ni dovolj točen prevod grškega izraza.

Avtor prvotnega Assemanijevega teksta (matice) si je tu pomagal na izviren način; dovolil si je slično svobodo in netočnost kakor v prevodu Mt 16, 18, da je mogel posnemati grško besedno figuro in živo vedrino Kristove govornice. Grško *ἀλιεύς* je tudi v Mt 4, 18 prevel z izrazom *lovčca* (namesto *rybarja*). Ista stsl. oblika je tu izjemno ohranjena še v Ostromirovem evangeliju. Savina knjiga ima po smislu primernejšo obliko *lovčca rybamō*; a s tem je nekoliko zabrisana besedna skladnost z izvirnikom. Po vsem tem smemo trditi, da obe varianti Mt 4, 18 (*rybarja* — *lovčca*) spadata v najstarejšo dobo stsl. knjige, kakor domnevamo tudi o obeh stsl. variantah Mt 16, 18. Podrobneje o tem v Slovu III, str. 11.—12.

Naposled je mogoče domnevati ali slutiti razlog, zakaj je svobodni prevod *na semb Petrê* vztrajno ohranjen vprav v Assemanijevem rokopisu. Ta glagolski rokopis je bil napisan in rabljen v Ohridu ali v okolici, v središču delovanja Klimenta Slovanskega. Dalj časa je bil shranjen v Dëvolu južno od Ohridskega jezera. V dëvolškem samostanu je ob robu na listih 77 in 158 pop Stan pripisal kratko beležko v cirilici. Drugi cirilski pripisi dokazujejo, da so ta rokopis rabili v okolici Ohrida še do 14. stoletja.¹² Nikoljski in Hvalov bogomilski cirilski evangelij pa sta po soglasnem mnenju slavistov prepisana po zelo starinski predlogi.

Assemanijev rokopis obsega le nedeljske in praznične evangelije — evangelistar, Nikoljski in Hvalov pa ves evangeljski tekst — četeroevangelij (tetraevangelij), prepisan po arhaističnem četeroevangeliju. Torej so v Makedoniji (in Srbiji) imeli neki četeroevangelij, jako soroden tradiciji Assemanijevega teksta, z enakim prevodom Mt 16, 18. Ker četeroevangelij ni bil liturgična knjiga, se je manjkrat prepisoval, manj rabil in se je mogel dalje časa nepokvarjeno ohraniti nego evangelistar. Nikoljski evangelij je verodostojen svedok takega staroslov. četeroevangelija, ki je bil soroden Assemanijevemu evangelistarju, pa manj pokvarjen po govorniških, deloma celo svojevoljnih premembah in dodatkih. Jagić je v uvodu k Račkega izdaji Assemanijevega evangelistarja (str. XCI—XCVI) zbral nekoliko zanimivih primerov. J. Vajs odločno naglašja (Byzantinoslavica VII, 149—156), da Nikoljski rokopis po starinskih sledovih presega vse stsl. evangeljske rokopise.

¹² F. Rački, *Assemanov ili vaticanski evangelistar* (1865), str. IX in CXII.

Assemanijev glagolski rokopis je najstarejši svedok prvotnega Cirilovega prevoda nedeljskih evangelijev — evangelistarja. Na moravskih tleh je Ciril s sodelovanjem Metoda in učencev stsl. evangelistar dopolnil s prevodom ostalega evangeljskega teksta. To je bil prvotni stsl. četveroevangelij. *Pri tej priliki so stsl. evangelistar revidirali*, preveli nekatere grške izraze (n. pr. dina), bolj ali manj popravili svobodne prevode i. dr. (Jagić l. c.). Tedaj so *na semb Petrê* domnevno nadomestili z *na semb kamene*. A Nikoljski evangelij sve-doči, da so v nekatere prvotne prepise četveroevangelija premišljeno namerno sprejali obliko *na semb Petrê*, ki se je potem mogla še dolgo ohranjati v Makedoniji.

Iz obširnega grškega Žitja Klimenta Slovanskega¹³ in iz trdne soglasne tradicije je razvidno, da je bil Ohrid središče Klimentovega apostolskega in književnega delovanja. V bližnji in daljni ohridski okolici (Děvol i. dr.) je Kliment deloval sedem let kot učitelj, da je pripravil ustanovitev slovanske bolgarske hierarhije. Potem je bil l. 893 postavljen za prvega slovanskega škofa v Bolgariji. Sedež njegove škofije se imenuje Velika. Vprašanje geografskega položaja Velike in obsega te škofije še danes ni rešeno. A nedvomno je, da je Kliment kot škof često prihajal v Ohrid, tam zgradil samostan sv. Pantelejmona, v njem umrl in bil v njem pokopan l. 916.

Kliment se je pridružil sv. Metodiju v ranih mladeniških letih že pred odhodom sv. bratov v slovansko misijonstvo. Spremljal je sv. brata v Rim in tam prejel svečeništvo. Po smrti sv. Metodija je l. 886 pribežal v Bolgarijo. Ni gotovo, je li ime Kliment njegovo krstno ali kasneje privzeto ime, morebiti po najdenju in prenosu relikvij sv. Klementa Rimskega.¹⁴ Vsekako je ime Metodovega učenca Klimenta sveta brata in njune učence trajno živo opozarjalo na sv. Klementa Rimskega. Kliment sam je bil velik častilec svojega svetega zaščitnika. V posebnem pohvalnem govoru slavi sv. Klementa kot naslednika »vrhovnega, velikega« apostola Petra in naglaša, da sv. Klementa Rimskega ne časti samo ena cerkev ali dve, temveč *ves svet*. V poučnem govoru (poučenie) v spomin sv. Petru in Pavlu

¹³ Metodov (in Cirilov) učenec Kliment se v slovanskih spomenikih večinoma imenuje Slovanski (Slověnskyj); tako ga nazivajo slavisti Jagić, Tunickij, Lavrov i. dr. Obširno grško žitje ga imenuje Klimenta *Bolgarskega*, ker mu *bolgarski* znači isto kakor *slovanski*. Bolgarski slavist A. Teodorov-Balan ga imenuje *Kliment Ohridski*.

¹⁴ Klementa Rimskega namerno pišem po zapadni izreki in ortografiji, Klimenta Slovanskega pa po cerkvenoslovanski.

je učil: »Ti si Peter, to je kamen vere. Peter je bil imenovan kamen, na katerem je Kristus sezidal cerkev... smrtna vrata je ne morejo premagati (udolēti), kjer je sam stvarnik temelj (osnovanie) položil.« Smisel teh besed je skladen s prevodom *na semb Petrē*.¹⁵

Sv. Klementa Rimskega, sv. Petra in z njim vsaj indirektno tudi cerkveno prvenstvo je Kliment podobno slavil še po izgonu iz Moravske. Neprijetni spominj na nemške škofe, posebno na Vihinga ga v tem niso motili. Saj daljni Rim njemu in Bolgariji niti v najmanj ugodnem primeru ni bil tako nevaren kakor sosednji Carigrad, s katerim so se često obupno borili. Ohridska nadškofija je pod bizantinskim jarmom vztrajno branila svojo avtonomijo. Mnogi ohridski nadškofje grškega rodu so se borili proti oblastnosti carigrajskih patriarhov. Častilci sv. Klimenta Ohridskega so vedeli, da sijaj Klementa Rimskega ožarja tudi njegovo slavo in da je velika odlika sv. Klementa Rimskega v tem, da je eden prvih naslednikov sv. Petra. Staroslovanski cerkveni koledar Ostromirovega evangelija (napisan l. 1057) ima dne 30. januarja zabeleženo: »Najdenje (obretenie) moči sv. Klementa papeža rimskega, četrtega¹⁶ po apostolu Petru.« Vse to je sodelovalo, da so se v Ohridu in okolici s češčenjem sv. Klimenta žilavo in živo ohranjale tradicije Petrovega prvenstva.

Slovanski Kliment je kot častilec velikega naslednika vrhovnega apostola Petra v slovanskem evangeljskem prevodu naglašal Petrovo cerkveno prvenstvo, sprejel in ohranjal ali vsaj dovoljeval izredno posebni prevod *na semb Petrē*. Za točnost in akribijo prevoda ni bil tako tankočuten kakor sv. Ciril. V. Vondrák zelo naglašá, da je bil Kliment v bibličnih citatih često površen ali celo netočen; v njem je govornik, deklamator prevladoval nad historično in bogoslovno preciznostjo.¹⁷ Tako je razumljivo, da ni dovolj jasno opazil nepopolnosti preveč svobodnega prevoda Mt 16, 18; pravilno govorniško akomodacijo je manj primerno sprejel ali dovolil sprejem v staroslovenski

¹⁵ L. Stojanović, *Novyja slova Klimenta Slovénskago*. St. Petersburg 1905. Zbornik rusk. j. i slovesnosti Akad. nauk, tom 80, n. 1, str. 108. »Kamen vere« je običajni Petrov pridevek v vzhodni bizantinski in slovanski liturgiji; saj je Petrova živa vera v Krista res razlog, da je mogel postati temelj cerkve Kristove. Ponovno naglašanje, da je Peter kamen, na katerem je zidana cerkev, je skladno z izredno stsl. varianto Mt 16, 18. *Vrata smrtna* je izvirno svobodno govorniško tolmačenje stsl. evangeljskega teksta *vrata adova*. — Kliment naglašá, da je Peter temelj duhovne, t. j. moralne cerkve, družbe.

¹⁶ Četrty po bizantinskem (rinskem) štetju, ki v to vrsto šteje tudi sv. Petra; po našem štetju je Klement tretji Petrov naslednik.

¹⁷ V. Vondrák, *Studie z oboru ksl. písennictví*. Praga 1903, str. 10—12; 72; 95.

evangeljski prevod. Tu je govornik faktično prevladal nad bogoslovno akribijo. Iz tega bi vsaj z neko verjetnostjo sledilo, da je znamenita izredna varianta Assemanijevega rokopisa Mt 16, 18 pravzaprav Klimentova, pod njegovim vplivom sprejeta v nekatere stare glagolske prepise.

Assemanijeva varianta nikakor ni v tem smislu Klimentova, kakor da bi jo bil Kliment izključno ukazoval. Poleg te variante so se v obširnem območju Klimentovega delovanja uporabljali tudi rokopisi z obliko *na semb kamene*, kakor dokazujeta dva glagolska rokopisa iz približno iste dobe, a malo starejša, namreč Zografski in Marijanski. Tradicija teh dveh rokopisov posebej glede te oblike sega nedvomno nazaj v velikomoravsko dobo. Oblika *na semb Petrê* je bila izjemna in polagoma osamljena.

Klimentove površnosti ne smemo pretiravati. Njemu in njegovim makedonskim učencem moramo biti hvaležni, da so nam ohranili izvirno Cirilovo obliko *na semb Petrê*, ki sicer bolj spada v eksegezo nego v biblični tekst, a še spominja na veliko Cirilovo osebnost.

II.

Kliment Slovanski ni dosegal Cirilove genialne bistrournosti; zaostajal je za sv. Metodijem, dasi se je goreče trudil, da bi ga v vsem posnemal in v sebi upodobil, kakor čitamo v grškem njegovem žitju. A bil je velik mož svetega življenja, apostolske gorečnosti in neutrudne (neumorne) delavnosti.¹⁸ Njegov grški biograf v obširnem žitju, skrbno sestavljenem po slovanskih virih, često prezirljivo piše o Slovanih (Bolgarih), a Klimenta vneto slavi kot velikega svetega apostolskega moža in ne vidi na njem nobene sence. Enako ga soglasno slavi vsa makedonska tradicija. Makedonci vseh plemen (Slovani, Grki, Albanci, Turki) in veroizpovedi ga časte kot svetnika in prosvetitelja, toplo se mu priporočajo v molitvah, pripisujejo mu mnogotere čudeže. Tako so do konca 14. stoletja častili njegov grob v

¹⁸ N. Tunicki, Sv. Kliment episkop Slověnskiĵ. Sergiev Posad 1913. — A. Teodorov-Balan, Sv. Kliment Ohridski. Sofija 1919. — Grško žitje Klimenta Slovanskega je (s paralelnim latinskim prevodom) objavljeno v zbirki Migne, Patrologia Graeca 126, 1192—1240. Kritičen ruski prevod je objavil M. Muretov v ruskem Bogoslovskem Věstniku 1913, II, 423—474. Kratek pregled znanstvenih vprašanj o tem žitju gl. F. Grivec, Žitja Konstantina in Metodija (Ljubljana 1951) 37—39 in v AAV 1941, str. 34 s.

samostanski cerkvi sv. Pantelejmona. Ko so l. 1396 Ohrid in to cerkev zasedli Turki, so kristjani Klimentov grob prenesli v cerkev sv. Bogorodice, ki se od one dobe imenuje cerkev sv. Klimenta. Pod bizantinskim in turškim jarmom se svetniški sijaj in češčenje sv. Klimenta ni zmanjšalo, temveč se je v nekem smislu še povečalo, ko so se slovanskim in albanskim častilcem pridružili novi grški in turški.

Grška ohridska hierarhija je uvidela dva razloga, da naj goji in pospešuje češčenje sv. Klimenta: 1. občno javno mnenje domačega makedonskega občinstva; 2. obramba ohridske cerkvene avtonomije proti carigrajskim patriarhom. Ako bi bila grška ohridska hierarhija podcenjevala ali prezirala češčenje sv. Klimenta, bi odbijala domače vernike, izgubljala bi ugled, vpliv in dohodke. Z druge strani je bil svetniški ugled sv. Klimenta važna dragocena opora za obrambo ohridske cerkvene avtonomije, za ugled in oblast ohridskih nadškofov. (Po vzhodni cerkveni terminologiji je nadškof več nego metropolit, namreč načelnik avtonomne cerkvene pokrajine. Ohridski nadškofje so bili nasledniki prejšnjih bolgarskih patriarhov in so ohranili nekoliko avtonomije).

A češčenje sv. Klimenta Ohridskega je bilo vedno spojeno s češčenjem sv. Klementa Rimskega. Vztrajno so se ohranjale tradicije sv. Cirila in Metoda ter Klimenta Slovanskega; tako se je tu ublaževal ali celo odbijal bizantinski boj proti Rimu. V preprosti makedonski tradiciji je šlo spajanje rimskega in slovanskega Klimenta tako daleč, da so oba Klimenta zamenjevali in Klimentu Slovanskemu včasih dajali naslov rimskega papeža. Tako se v napisih srednjeveških slovanskih rokopisov Klimentovi slovanski spisi (govori) ne redko pripisujejo rimskemu papežu. Takšno zamenjevanje je imelo nekoliko opore v tem, da so isti dan (25. novembra) praznovali spomin Klementa Rimskega in Klimenta Slovanskega. To zamenjavanje je rano prešlo v cerkvenoslovanske koledarje. V koledarju Ohridskega Apostola iz konca 12. stoletja se oba svetnika zamenjavata in mešata ne samo 25. novembra, temveč celo 30. januarja, ko se praznuje spomin najdenja relikvij sv. Klementa Rimskega.¹⁹ Klementu Rimskemu se daje naslov »naš otec«, ki je v Ohridu svojstveni pridevek Klimenta Slovanskega. Tako je stara slovanska-

¹⁹ S. Kuljakin, Ohridskaja rukopis Apostola konca 12. veka. Sofija 1907. Zbirka Bolgar. Starini.

makedonska tradicija obenem s češčenjem Klimenta Ohridskega bolj ali manj častila tudi Klementa Rimskega in ohranjala idejo Petrovega cerkvenega prvenstva. V luči te stare tradicije moremo razumeti edinstveno svojstveno predstavljanje sv. Petra v srednjeveškem makedonskem in srbskem slikarstvu.

L. 1951 so v ohridski cerkvi sv. Klimenta pod slojem kasnejših slik odkrili prvotne slike iz l. 1295, ko je bila ta cerkev dograjena in poslikana. Pod kupolo sta naslikani dve dolgi vrsti svetnikov. Na desni (južni) strani je na čelu svetnikov sv. Peter, na levi (severni) pa sv. Kliment. Izredno in izjemno je, da je v neposredni družbi sv. Petra naslikan sv. Kliment; običajno je v taki Petrovi družbi naslikan sv. Pavel. Še izrednejša je slika sv. Petra sama.

Ohridska slika sv. Petra je edinstveno izvirno zasnovana ilustracija Kristove izjave: »Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam« (Mt 16, 18). Ta Kristov izrek je v grškem jeziku zapisan na gornjem delu slike.

Slika predstavlja sv. Petra, kako z obema rokama čvrsto drži cerkev na svojih plečih, z nogami pa krepko stoji na ležečem premaganem satanu (portae inferi, peklenske sile). Zgoraj ob strani je Kristus, ki Petru izroča cerkev, ga blagoslavlja in bodri. Nekoliko nižje nadangel Mihael s kopjem kroti satana. Tako je izvirno nazorno ilustrirana vsa 18. vrsta 16. poglavja Matejevega evanĝelija. Ključi nebeškega kraljestva, omenjeni v začetku naslednje 19. vrste, so običajni Petrov simbol, izražen v vzhodnem liturgiĝnem pridevku — *ključar* nebeškega kraljestva — in najveĝkrat upodobljen v zapadni cerkveni umetnosti. Ohridski slikar je Petra že z drugimi simboli tako obremenil, da skoraj ni veĝ prostora za kljuĝe. Ker so Petrove roke do skrajnosti zaposlene s teŝkim bremenom cerkve, ne morejo drŝati kljuĝev. A drzna slikarjeva domišljija si je znala pomagati. Slikar je kljuĝe obesil Petru okoli vrata.

Slikar je z vseh strani izvirno ŝivo in drzno predstavil Petrovo cerkveno prvenstvo. A prezrl je dve stvari, namreĝ 1. odloĝilno Kristovo metaforo neomajno trdne skale (petra) in 2. okolnost, da je Petra tako zaposlil z drŝanjem cerkve, da z rokami ne more rabiti kljuĝev, obeŝenih na vratu. A teŝka zaposlitev Petrovih rok je v notranji logiĝni zvezi z opuŝeno metaforo trdne skale. Oboje pa je nujno povezano z idejo, da je Kristova cerkev zgrajena na Petru, kakor izraŝa staroslovanski drzno svobodni prevod: *na semb Petrĝ*.



Stara slika sv. Petra v Ohridu

Kakor v tem prevodu tako je v ohridski sliki sv. Petra zanemarjena odločilno važna ideja trdne skale. Metafora skalnatega temelja je nekoliko nadomeščena s krepkimi oblikami Petrovega telesa. A v taki sestavi je še bolj očitno, da model *materialno zidane* cerkve le zelo površno in blede predstavlja Kristovo *moralno zidanje* religiozne družbe, družbeno zgrajene cerkve. (Moralna gradnja, verska družba, zgrajena na Petru se slikarsko ne da izraziti). Vse kaže na neko zvezo s sv. Klimentom Ohridskim, ki je v svojem govoru v spomin sv. Petru in Pavlu izredno krepko dvakrat naglasil, da je Peter *kamen in temelj*, na katerem je zgrajena cerkev.²⁰ Ne moremo si misliti, da je edinstveno izvirna slika le slučajno naslikana vprav v Ohridu v isti cerkvi, kjer ima sv. Kliment najodličnejše mesto poleg sv. Petra.

Kako je mogoče, da je v ohridski cerkvi, prvotno posvečeni sv. Bogorodici, poleg sv. Petra pred vsemi svetniki najbolj odlikovan vprav sv. Kliment? Brez dvoma je tu vplivalo veliko ohridsko češčenje slavnega domačega škofa in prosvetitelja. A tak odločilni vpliv je mogoč le zaradi Klimentove zveze s sv. Klementom Rimskim, najodličnejšim rimskim škofom med prvimi tremi Petrovimi nasledniki. Po svojem izrednem ugledu na Vzhodu in Zapadu se je sv. Klement skoraj mogel meriti z apostolom Pavlom, kot rimski škof na Petrovem prestolu in po zvezi s sv. Cirilom in Metodom ter posebej z velikim Klimentom Ohridskim pa je v Ohridu sv. Pavla celó presegal. V Ohridu so domačega Klimenta častili skupno s Klementom Rimskim in ga z njim istovetili. Tako je v ohridski ikonografiji domači sv. Kliment po neki historični logiki mogel zavzeti mesto sv. Pavla.

Rimskemu in po logični zvezi tudi ohridskemu Klimentu pa je dajala izredni sijaj vprav slava vrhovnega apostola Petra. Sv. Pavel je bil že sam dovolj odličen in slaven. Sv. Klementu pa je dajala zveza s sv. Petrom izredno odličen sijaj. Zato je večje naglašenje Petrove odličnosti ožarjalo tudi Klimentovo slavo in dajalo ohridskemu slikarju pobudo za najživejšo vsestransko osvetlitev Petrovega cerkvenega prvenstva.

²⁰ Gl. op. 15. V tem govoru je jasno izrekel, da je sv. Peter kamen in temelj (osnovanie, fundamentum) cerkve, a v biblični prevod ni smel vrniti takih pojasnil. Zato je s svobodnim prevodom Mt 16, 18 namerno izključil mnenje, da je cerkev morebiti zidana samo na Kristu ali na Petrovi veri v Krista, a ne na Petru. Resnično pa je, da je Peter le po živi veri v Krista postal kolikor toliko vreden Kristove svečane izjave. — A Kliment je izrečno naglasil, da je na Petru zidana *duhovna*, t. j. *moralna* cerkev, družba.

Povezanost izredne ohridske slike sv. Petra s sv. Klimentom je nedvomna. A je li verjetna tudi zveza z izredno Klimentovo obliko *na semb Petrě*? Z vso potrebno rezervo izjavljam, da.

Trdno je izvestno, da je značilni svobodni prevod Mt 16, 18 nastal že v najstarejši dobi slovanske knjige in da se je ohranjal v Ohridu in okolici pod Klimentovim nadzorstvom ali vplivom. Assemanijev glagolski rokopis je bil napisan v prvi polovici 11. stoletja po posredni ali neposredni predlogi iz Klimentove dobe. Ta rokopis je bil vzorec in merilo za nekatere druge rokopise vsaj do 14. stoletja. Tako je mogla značilna glagolska varianta preiti v dva cirilska bogomilska rokopisa. V avtonomni ohridski cerkveni pokrajini je bolj ali manj živelo slovansko bogoslužje tja do leta 1767, ko je bila ohridska avtonomija ukinjena. Prvi ohridski nadškof pod bizantinskim jarmom je bil Slovan. Za njim so v naslednjih stoletjih na ohridskem cerkvenem prestolu sedeli mnogi helenizirani Slovani. Slavni ohridski nadškof Teofilakt na koncu 11. stoletja je za Klimentovo grško Žitje uporabljal cerkvenoslovanske vire. Tisti ohridski hierarhi, ki sami niso znali slovansko, so morali v svoji okolici imeti slovanske svečenike kot tolmače. Assemanijevo glagolsko evangeljsko knjigo in po njej posnete cirilske prepise so v ohridski okolici uporabljali najmanj do 14. stoletja. Izredna varianta je bila živo rabljena in čitana v cerkvenem bogoslužju. Vplivala je na vero in mišljenje duhovnikov, ljudstva in cerkvenih umetnikov.

Sv. Kliment je bil ne le knjižni prosvetitelj, temveč s svojimi tovariši (sv. Naum i. dr.) in učenci tudi graditelj mnogih cerkev, bogoslovni svetovalec arhitektov in slikarjev. Zelo verjetno je, da je že sv. Kliment dal pobudo za svojstveno ikonografsko obliko sv. Petra v družbi sv. Klementa Rimskega. V posmrtni svetniški slavi se je tej družbi neločljivo pridružil še sv. Kliment Ohridski. Vzhodna in zapadna cerkvena umetnost živo priča, da je *ikonografska tradicija* bolj žilava in konservativna nego ustna in knjižna. Po vsem tem ni čudno, da je Klimentova tradicija vplivala na cerkveno slikarstvo do konca 13. stoletja, ko je bila poslikana ohridska cerkev sv. Bogorodice, sedanji hram sv. Klimenta, ko je istočasno v cerkvah še živela posebna slovanska knjižna oblika Mt 16, 18.

Kdor ni proučil novejših znanstvenih odkritij o spajanju vzhodnih in zapadnih prvin v apostolskem delovanju sv. Cirila in Metoda ter Klimenta, bi mislil, da so v ohridski sliki sv. Petra očitni zapadni

vplivi. Da, ako je priznavanje Petrovega in rimskega prvenstva izključno zapadno, ako bi prezrli genialno Cirilovo in Metodovo spajanje Vzhoda in Zapada.

Ohridsko cerkev sv. Bogorodice (sv. Klimenta) sta l. 1295 poslikala mojster Evtihij in njegov tovariš Mihael, ki sta svoji imeni na nekaterih slikah razločno zapisala. V oblikovanju sv. Petra sta bila močno vezana po simboliki idej in tendence. V drugih slikah istega božjega hrama sta mogla svobodneje pokazati svoje velike slikarske sposobnosti. V mnogih slikah je toliko življenja, epike in dramatičnosti, da očitno presegajo strogi okvir monumentalnega bizantinskega makedonskega stila.

Priznani srbski strokovnjak, vseučiliški profesor dr. S. Radojčić mi je kolegialno prijazno sporočil nekoliko podrobnosti o dveh freskah sv. Petra (v Ohridu in v Žiči).²¹ Pripomnil je, da je v stilu slikarjev Evtihija in Mihaela nekaj sorodnih italijanskih, bolonjskih elementov. Srbsko (in makedonsko) srednjeveško slikarstvo in stavbarstvo se faktično odlikuje po izvornem spajanju vzhodnih in zapadnih prvin.²² Toda ohridska freska sv. Petra je tako edinstvena, da nima na vsem Zapadu nič podobnega. Ker pa je bil Ohrid vplivno cerkveno prosvetno središče in ker sta velika ohridska slikarja s svojim umetniškim delovanjem in s svojimi slikarskimi vzorci segala še dalje v Makedonijo in Srbijo, je mogoče, da se bo v teh pokrajinah našla še katera podobna slika. Doslej je znana samo ena podobna slika sv. Petra, namreč v Žiči, odkrita in objavljena že pred 20 leti.²³ A ta je le bled posnetek ohridske slike.

Samostanska cerkev Sv. Spasa v Žiči je bila v srednjem veku stolna cerkev srbskih nadškofov. Zgradil jo je kralj Štefan Prvovenčani (1207—1226), poslikati jo je dal nadškof Sava III (1309—1316). Torej je tamošnja slika sv. Petra približno 15 let mlajša od ohridske. Tu je sv. Peter v soglasju z vzhodno slikarsko tradicijo naslikan v družbi sv. Pavla. To je važna razlika od ohridske Petrove slike. Očitna sorodnost pa je v modelu cerkve, ki jo sv. Peter drži nad glavo.

²¹ Poslal mi je tudi fotografiji obeh slik, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

²² O srbski srednjeveški umetnosti je tako spajanje občno priznано, a srbski kulturni vpliv je segal tudi v Makedonijo. Ne smemo prezreti, da so se v Srbiji in posebno v Makedoniji ohranjale tudi Vzhod in Zapad spajajoče tradicije slovanskih blagovestnikov in njenega učenca Klimenta.

²³ Vl. R. Petković, La peinture serbe du Moyen-âge II. Beograd 1934, tabla XXXVII. Isti piše o teh slikah v knjigi: Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda (Beograd 1950), str. 123.

Sv. Pavel na enak način drži svitek svojih spisov (pisem). Sv. Peter je po obrazu in po rokah nekoliko sličen ohridskemu, a vse njegovo telo je mnogo bolj vitko. Razlika je tehnično utemeljena v velikosti in teži simbolične cerkve. Ohridski sv. Peter drži večjo cerkev in očitno kaže, da čuti njeno težo; z nogami pa krepko pritiska ležečega satana. Zato je njegovo telo bolj krepko, skoraj robustno. Morebiti je ohridski slikar hotel izraziti v grškem evangeljskem tekstu jasno izrečeno idejo skalnatega temelja cerkve. Z bogato idejno simboliko je združeno nekoliko realizma. Cerkev na sliki sv. Petra v Žiči je po idejni simboliki vzvišena nad realizmom ohridske slike. Očitno znači, da je Kristova cerkev zgrajena na Petru, a nič ne izraža kamnite trdnosti. Ostala ohridska simbolika je v Žiči odpadla. A še je dovolj verjetno, da je na Petrovo sliko v Žiči vplival drzno izvirno ohridski vzorec. Saj je časovna in krajevna razdalja obeh slik malenkostna, simbol cerkve na Petru pa edinstven.

Razmeroma obledela simbolika Petrovega prvenstva na sliki v Žiči pa zaradi družbe sv. Pavla v eni stvari celo presega krepkejšo simboliko ohridske slike. Nekateri resne učenjake je motila srednjeveška in še sedanja rimska formula, da ima papež svojo avtoriteto po zvezi s sv. Petrom in Pavlom; da je papež *soprestolnik sv. Petra in Pavla*, kakor piše srbski menih Domentijan.²⁴ Slika sv. Petra in Pavla v Žiči odločilno jasno osvetljuje deloma manj precizno Domentijanovo izražanje o sv. Petru in Pavlu. Cerkev na sv. Petru in svitek knjige na sv. Pavlu z nedvomno jasnostjo govori, da je sv. Peter temelj in poglavar cerkve, prvak apostolov; sv. Pavel pa je vse apostole presegel po svojem apostolskem učiteljstvu, kakor je živo ohranjeno v krščanski tradiciji in kakor piše tudi Domentijan.

Iz tega nikakor ne sledi, da so tedaj v Žiči svestno priznavali Petrovo cerkveno prvenstvo, temveč samo to, da je tradicija Petrovega prvenstva še živela na Vzhodu, kakor je ta tradicija razmeroma bujno živela in deloma še živi v vzhodni liturgiji. Dokazano je, da so srbski vladarji še do začetka 14. stoletja omahovali med Rimom in Carigradom, kakor so jim narekovali ti ali oni politični vidiki. Ko je bila poslikana stolna cerkev v Žiči, je še živela pobožna srbska kraljica vdova Helena, ki je s širokosrčnim optimizmom verovala v edinstvo zapadne in vzhodne cerkve ter z enako radodarnostjo pod-

²⁴ Gl. razpravo *Soprestolnost* (Slovo I, str. 14) op. 17.



Stara slika sv. Petra v Žiči

pirala latinske (rimske) in slovanske samostane in cerkve v Srbiji.²⁵ Istočasno so v srbski državi in cerkvi delovali močni protilatinski vplivi, ki so sredi 14. stoletja naposled prevladali.

V Makedoniji so najvztrajneje živele velike, Vzhod in Zapad spajajoče, širokosrčne pomirljive tradicije sv. Cirila in Metoda, sv. Klimenta in sv. Nauma. V okvir teh tradicij spada izjemno svobodni prevod Mt 16, 18 (*na semb Petrê*) in edinstveno izvirno ikonografsko predstavljanje sv. Petra v Ohridu.

Nedostatkov ohridske slike sv. Petra ne smemo pripisovati slikarju, temveč slikarsko nedosežnemu bogatstvu evangeljskih metafor. V zapadnem slikarstvu in kiparstvu ni doslej niti eden umetnik poskusil slično upodobiti bogato simboliko ustanovne listine Petrovega prvenstva, pač zaradi jasne svesti, da je to nemogoče. Po vsem tem je ohridska slika sv. Petra osamljeno drzen poskus orientalsko živahne fantazije močnega umetniškega talenta, ko je vrhovnega²⁶ apostola slikal v družbi in v duhu sv. Klimenta Ohridskega.

*

V prvem delu predložene razprave sem proti občnemu mnenju slavistov in teologov z novimi razlogi dokazal, da prevod *na semb Petrê* ne spada v vrsto prvotno neprevedenih grških besed in da je prevod *na semb kamene* približno enako prvoten. Že Ciril je uvidel, da prevod *na semb Petrê* ni vsestransko primeren. S tem sem popravil tudi svoje prejšnje mnenje. Z neko verjetnostjo sem pokazal, zakaj je ta oblika ohranjena vprav v Assemanijevem evangeliju.

V drugem delu sem pokazal, da je izvirno zasnovana slika sv. Petra v ohridski cerkvi sv. Klimenta vzročno in idejno povezana z istim ohridskim Klimentom kakor tudi Assemanijeva evangeljska varianta. Ohridska slika je edinstveno izvirna ilustracija evangelj-

²⁵ Različna fakta, s katerimi srbski historiki dokazujejo njeno pravoslavlje, posebno v njenih poslednjih letih, dokazujejo samo njeno optimistično vero v vesoljno cerkveno edinstvo. Tedaj v teh vprašanjih še ni bilo take preciznosti in oštrine kakor v kasnejših stoletjih. Tedanje srbsko pravoslavlje ni bilo na vsej črti tako protilatinsko kakor kasneje. Poleg bizantinskih borbenih vplivov so še živele pomirljive tradicije sv. Cirila in Metoda ter sv. Klimenta. Te tradicije so bile posebno močne v Makedoniji. Spor o pravoslavju ali katoilstvu kraljice Helene bi bil anahronizem; bila je predstavnica davnega verskoga edinstva v duhu Cirila in Metoda.

²⁶ *Verhovnyj* se kot pridevek sv. Petra često ponavlja v vzhodni slovanski liturgiji, v spisih Klimenta Ohridskega, Domentijana i. dr. Slovo I, 13 i dr.

skega teksta Mt 16, 18—19. Hipotezo o vezi oblike *na sem̃ Petr̃e* s srednjeveško makedonsko in srbsko izjemno ikonografijo sv. Petra pa predlagam z vso potrebno rezervo. Nimam razloga za pretiravanje. A predložena domneva zanimivo osvetljuje prvi del razprave in more znanosti le koristiti.

Kakor srednjeveški srbski (Domentijanov) *soprestolnik* tako tudi stara glagolska varianta *na sem̃ Petr̃e** in izredno izvirna ohridska slika sv. Petra opozarjajo, da v raziskavanju srednjeveške južno-slovanske književne, umetnostne in cerkvene historije ne smemo prezreti svetlih tradicij sv. Cirila in Metodija ter sv. Klimenta.

RÉSUMÉ

I. *Super hunc Petrum*. Dans le cde glagolitique d'Assmani, originaire du XI^e siècle, les mots *super hanc petram*, Mt 16, 18, sont traduits *na sem̃ Petr̃e* - *super hunc Petrum*. La même forme se trouve dans deux cdes cyrilliques du XIV^e et du XV^e siècles, transcrits de l'archétype glagolitique. Dans tous les autres cdes, surtout dans celui de Zographe et de Marianus, datant du XI^e siècle - plus vieux que celui d'Assmani - on trouve l'expression: *na sem̃ kamene* - *super hanc petram*. Les philologues et les thologues sont d'accord que la variante d'Assmani est plus ancienne que les autres (Zographe, Marianus et autres). Dans la version paloslave primitive N. T. il y a assez de mots grecs, dont la version slave a causé des difficultés. La majeure partie fut aux années qui suivirent traduite en slave. Quand même, l'expression d'Assmani ne doit être attribuée que très peu à ce genre. Dans la version *na sem̃ Petr̃e* ne se trouve pas le mot grec *petra*; ce mot est remplacé par le nom propre et masculin *Petros*. Il s'agit peut-être d'une connexion avec la version biblique syrienne. Cette phrase démontre clairement la pensée à une glise bâtie *super ipsum Petrum*. La métaphore du fondement le plus fort *petrae*, sur laquelle le texte grec insiste ouvertement, se trouve obscurcie dans cette phrase. Saint Cyrille le devait savoir très bien. La forme *na sem̃ Petr̃e* n'était point considérée comme une version mais plutôt comme une exégèse ou bien une interprétation rhétorique qu'il faut appliquer dans la catéchèse. Il est très probable que saint Cyrille lui-même recevait l'expression *na sem̃ kamene* dans les cdes de l'vangile, tandis que la formule *na sem̃ Petr̃e* tait employée dans les instructions aux disciples et mise en forme de glosse dans quelques cdes. Les citations bibliques dans le Glagolite de Clozianus et dans le *Zakon Sudnyj* ainsi que les différentes expressions de ce genre ont déjà existé dans les cdes primaires et quelques versions similaires, accommodées rhétoriquement. ont passé dans quelques cdes bibliques vieux-slaves.

Le cde d'Assmani était écrit à Ochride ou bien aux environs de cette ville: les notes marginales écrites en lettres cyrilliques montrent qu'il se trouvait jusqu'au XIV^e siècle dans cette région. Ochride était le centre de l'apostolat de saint Clément le Slave (Bulgare), qui y mourut en 916 et y fut enterré. Cet homme, le plus célèbre des disciples de ss. Cyrille et Méthode, vénérait ardemment saint Clément de Rome et prêchait dans ses sermons que saint Clément était un successeur de saint Pierre et un pape romain. Par rapport à cela il affirmait aussi la primauté de saint Pierre, et cela il répétait par l'expression

* Lekcija *na sem̃ Petr̃e* je ohranjena tudi v Dobrejšovem evangeliju, prepisanem v 13. stoletju iz starejšega rokopisa s sledovi južnomakedonskega dialekta. Srekoviev evangelij (13. stoletje) ima osamljeno lekcijo *na sej petr̃e*.

na semь Petrě; expression qu'il accepta ou bien permettait à introduire dans un certain nombre de côdes vieux-slaves. D'un tel côde fut copié, un siècle plus tard, le côde d'Assémani. L'expression *na semь kamene* se trouvait à la même époque dans plusieurs autres côdes, acceptée déjà en Moravie presque partout.

II. *Saint Pierre porte l'Eglise*. Sous le choeur de l'église de saint Clément le Slave à Ochride on a trouvé un tableau représentant saint Pierre soutenant avec ses bras l'Eglise et écrasant du pied le diable prosterné à l'envers. Audessus, en l'air, Jesus Christ transmet à saint Pierre l'Eglise et lui donne sa bénédiction. A côté de saint Pierre, l'archange Michel passe au diable une lance au travers du corps. Il s'agit d'une illustration originale des mots de Christ Mt 16, 18: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevalent adversus eam; et ces mots sont, en grec, inscrits audessus du tableau.

Il n'y a ni en Orient ni en Occident un tableau similaire. Le tableau fut peint en 1295, probablement à l'exemple des tableaux plus anciens du même genre ou bien selon la tradition de l'époque de saint Clément le Slave. La tradition de saint Clément sur la primauté de saint Pierre et de saint Clément de Rome, le successeur de saint Pierre, était en vigueur à Ochride jusqu'au XIV^e siècle et n'était pas éteinte même aux époques qui suivirent. Saint Clément d'Ochride était vénéré non seulement des Slaves mais aussi des Grecs de cette ville. L'autonomie du siège archiépiscopal (et métropolitain) d'Ochride était fortifiée par le culte de saint Clément, et les archevêques d'origine grecque ont à leur tour défendu cette autonomie vigoureusement. Cela on peut voir très bien du récit de la vie de saint Clément, dans la langue grecque, décrite, en détails, probablement par Théophilacte. Le tableau de saint Pierre, que nous venons de décrire, a un certain rapport à la variante de la locution: *super hunc Petrum*. Dans cette expression et de même dans le tableau décrit, la métaphore de la « pierre forte », ayant une importance exceptionnelle, se trouve presque négligée. Dans le tableau les bras de saint Pierre soutiennent l'Eglise et les clefs sont suspendus au col de l'Apôtre; le peintre ne se rendait pas compte que, dans cette position, saint Pierre ne se pouvait point servir des clefs. En Macédoine et en Serbie on peignait habituellement saint Pierre à côté de saint Paul. Dans le tableau à Ochride à côté de saint Pierre (ou, mieux dire, vis-à-vis de lui) on voit l'image de saint Clément le Slave, qui était vénéré à Ochride avec saint Clément de Rome; on égalait et confondait même les deux saints. Saint Pierre, le chef des apôtres, augmentait la gloire et l'autorité de saint Clément de Rome. Eutiche et Michaël, peintres très célèbres, qui, en 1295, ornaient de peintures l'église de saint Clément à Ochride, peignaient probablement ailleurs des images semblables et servaient d'exemple aux autres peintres. Au monastère serbe à Žiça, siège des archevêques serbes jusqu'au XIV^e siècle, se trouve une image du même saint quelque peu ressemblante à celle d'Ochride. L'église à Žiça était ornée de peintures vers 1310. c. à d. presque en même temps que l'église de saint Clément à Ochride. A Žiça c'est saint Paul qui se trouve à côté de saint Pierre; saint Pierre soutient l'Eglise d'une manière élégante audessus de sa tête, et saint Paul tient un volume de ses épîtres. C'est alors une illustration convenable de la tradition, exprimée par le moine Domentiane dans la Vie de saint Sava (écrite en 1253) de la manière suivante: le Pape est le consort de saint Pierre et Paul; saint Pierre est le suprême des apôtres et le prince de l'Eglise; saint Paul le docteur des gentils le plus célèbre. Dans la société de saint Paul l'autorité et la gloire de saint Pierre ne sont pas affirmées avec une telle force comme en compagnie de saint Clément. La gloire et l'autorité de saint Clément dépendent de la primauté de saint Pierre; tandis que saint Paul avait acquis une grande autorité par son oeuvre apostolique. Les deux images de saint Pierre, celle dans le tableau à Ochride et celle à Žiça, prouvent d'une manière évidente la tradition qui existait en Serbie et en Macédoine sur la primauté de saint Pierre.